

Hadewych en het symbolisch bewustzijn

“Er is een heilige vrouw die Hadewych wordt genoemd. Zij was een ware meesteres. Haar geschriften zijn zeker goed en juist, haar woorden zijn uit God geboren en door hem aan haar gereleveerd. Maar dat wil niet zeggen dat Hadewychs leer automatisch voor iedereen heilzaam is. Velen kunnen haar immers niet begrijpen, in het bijzonder zij van wie de innerlijke blik nog te veel verduisterd is, nog niet helemaal geopend is door de minne die haakt naar God in zijn naaktheid en naar de stilte van het genietend eenzijn.” Deze woorden over Hadewych schreef haar tijdgenoot Jan van Leeuwen, afkomstig uit Groenendaal, in zijn geschrift *Zeven tekens uit de zodiac uit de 14e eeuw*.

Hadewijch heeft brieven, strofische gedichten en visioenen geschreven die een bijzondere inzicht geven in haar mystieke ervaringswereld. Visioenen zijn een bijzonder soort dromen met een religieus perspectief op de eindtijd. Eugen Drewermann laat zien dat dromen en visioenen pas vanuit en met behulp van een *dromend bewustzijn* te duiden zijn. Naar zijn overtuiging is de eigenlijke plaats voor de religieuze ervaring in de woordenloze stroom van beelden gelegen die zich in de diepe lagen van de menselijke psyche, in de droom en visioen aan ons kan voltrekken. De symbolisering vindt daarin plaats. Dat proces is een innerlijk schouwen van binnenuit.

In deze beschouwing zal ik Hadewijch in haar negende visioen volgen, omdat daarin zo fraai het visionaire karakter van haar symbolische werkelijkheid tot uitdrukking komt. Veerle Fraeters spreekt in één van haar artikelen over Hadewijch van een mystieke ervaring waarin “de menselijke ziel nog louter imago Dei is, beeld van God, en één is met zijn archetype” (Fraeters 1995, 188). Zij noemt in verband met de toepassing van personificaties in de visioenen, Hadewijchs ‘**experiëntiële psychologie**’ daarin. Verder wijst zij erop dat de rede heerst, opdat een mystica wordt aangezet tot een actief streven naar een eenheidservaring met God. Die uitspraken geven mij de overtuiging dat in de visioenen van Hadewijch onbewuste ervaringen van een dromend bewustzijn aan ons worden voorgelegd. Tevens kunnen we eraan aflezen dat er sprake van een innerlijk ontwikkelingsproces. Vanuit dat psychologisch perspectief kunnen we haar visioenen verstaan als een inwijding in een geloofservaring, sterker nog als een proces van inwijding in haar en ons eigen levensmysterie. Visioenen als voorbeelden van *mystagogie*.

Religie als mysterie

De visioenen van Hadewijch zijn mystieke teksten die door de eeuwen heen hun innerlijke kracht hebben behouden. Dat stoelt vooral op een authentieke geloofservaring die ze uitstralen. C.G. Jung (1875-1961) meent dat vele gelovigen in de moderne tijd hun geloof in waarheden alleen nog maar buiten zichzelf projecteren: “De christelijke cultuur blijkt verschrikkelijk hol te zijn: het is een uiterlijk vernisje. De innerlijke mens wordt er echter niet door geraakt, en is daarom ook niet veranderd. De toestand van de ziel komt niet overeen met wat er uiterlijk wordt geloofd. [...] Men heeft slechts in de wereld buiten een Christus ontmoet, maar nooit in de eigen ziel. [...] We moeten leren begrijpen dat het ‘grote mysterie’ niet alleen op zich bestaat, maar dat het voornamelijk geworteld is in de menselijke ziel.” (Jung 1986, 17-18) Deze woorden zijn nog altijd actueel.

Religieuze inzichten ontspruiten volgens Jung aan onze onbewuste psyche. Het zijn “producten van een voorbewust weten dat zich te allen tijde en overall in symbolen uitdrukt. Ook wanneer ons verstand ze niet kan bevatten, zijn ze niettemin werkzaam, omdat ons onbewuste ze herkent als uitdrukkingen van universele psychische toestanden. [...] Elke uitwerking en versterking van het rationele bewustzijn voert ons echter verder weg van de bronnen der symbolen en verhindert door zijn overmacht het verstaan van symbolen. Dat is de toestand waarin we nu verkeren. [...] Men zou er zich echter rekenschap van kunnen geven wat de symbolen eigenlijk betekenen” (Jacobi 1993, 206). Wat Jolande Jacobi hier over het rationele bewustzijn zegt als belemmering voor het verstaan van symbolen die uitdrukking van een autonoom innerlijke proces, lijkt in onze tijd aan een kentering onderhevig. Het verlangen bij velen naar een *Weg nach Innen*, zoals Hermann Hesse dat noemt, is groeiende in onze tijd. Alleen verloopt deze kentering niet langs de weg van de officiële kerk.

Al vanaf de vroeg-christelijke kerk is er via catechese gewerkt aan inwijding in een geloofservaring, een heilige communie met God, een mystagogie. Ten diepste is de mystagogie meer dan een sacramentele inwijding, maar veeleer een begeleiding van een mens in het *mysterie van de eigen ziel*. Het gaat vooral om het ervaren en niet om het kennen van feiten rond het mysterie.

De religie moet niet rusten op basis van het openbaringsgeloof, maar op basis van het ervaringsgeloof, waarbij we ons gedragen weten door een kracht die ons te boven gaat. We moeten niet de waarheid buiten onszelf projecteren, maar het mysterie aan de oppervlakte brengen dat in onszelf is gelegen. Met rituelen en symbolen moeten we het irrationele weer proberen te raken. De kloof tussen het rationele en irrationele heeft er de laatste eeuwen ervoor gezorgd dat het christendom in het westen in crisis is geraakt.

Imaginatie als ervaringsbron

Wie een religieuze ervaring enkel met rationele categorieën benadert, verwerpt de irrationaliteit van de religie als een overbodige illusie. Vele wetenschappers willen de religie enkel vanuit twee bronnen van kennis bestaansrecht gunnen, nl. vanuit het standpunt van de zintuiglijke waarneming die empirische feiten oplevert, en de conceptuele kennis die de empirie volgens een vaststaande logica bestudeert. Tussen de zintuiglijke waarneming en de intellectuele categorieën bestaat echter een lege ruimte. Die ruimte kan alleen invulling krijgen door de verbeeldingskracht, de imaginatie. Deze paradoxale bewustzijnsvorm heeft geen enkele samenhang met ons rationeel bewustzijn. Het dagbewustzijn kan er ook geen vat op krijgen. Het gaat om zaken die zich tussen hemel en aarde bewegen. Dat terrein wordt in de regel aan de dichters en de kunstenaars overgelaten. Hun verbeelding verschaft ons na een vereiste prikkel een eigen weten en kennen en geeft ons toegang tot een gebied van de werkelijkheid dat zonder haar afgesloten en verboden terrein zou blijven. We mogen de imaginatie niet afdoen als iets van inbeelding.

Zo zag de psychoanalyticus Donald Winnicott bij zijn observaties van kinderen dat zij in staat zijn een wereld te scheppen die afwijkt van de bekende binnen- en buitenwereld, maar er tevens mee verbonden blijft. Ze creëren een overgangswerkelijkheid, waarin bijvoorbeeld een meisje een gehechtheid aan haar pop past. Zo doet het deelnemen aan een fascinerend spel het kind daarin opgaan. De tijd staat erdoor stil. Er treedt een ervaring van eeuwigheid in. Dat is niet alleen voorbehouden aan kinderen. Spel betekent oorspronkelijk de illusie in stand houden.

Hadewijchs religieuze werkelijkheid kan alleen goed verstaan worden, als we haar opvatten als een derde werkelijkheid van de imaginatie, van het dromende bewustzijn dat te onderscheiden is van de zintuiglijk waarneembare eerste werkelijkheid van alledag en de tweede werkelijkheid van de vaststaande symbolen. Volgens Jung is deze symbolische tevens een psychische werkelijkheid van ervaringen. Dit impliceert dat de religieuze symboliek geen objectieve werkelijkheid is in de dagelijkse betekenis van het woord. Mircea Eliade meent dat mensen niet meer tot symbolen kunnen komen, als de tekens niet meer beantwoorden aan de onbewuste verwachtingen. Hoe je het ook wendt of keert, een religie bestaat alleen bij de gratie van archetypische beelden. Geen religie inspireert ons door middel van abstracte begrippen. De taal van de religie is taal van de imaginatie.

Er zijn in onze cultuur nog vele vormen van dromend bewustzijn te bespeuren, niet in het minst in de wereld van de kunsten. Niet de prediking is de eigenlijke plaats van het religieuze, maar het woordloos in beelden beleven van de diepe lagen van de menselijke psyche vormt het uitgangspunt voor inzicht in religieuze overlevering. De grote symbolen in de beeldrijke verhalen uit de religieuze overlevering zijn beelden, die zich spontaan aan ons opdringen. Ze geven de psychische werkelijkheid van de uiterlijke feiten weer en geven rechtstreeks uitdrukking aan religieuze ervaringen. Zo kunnen ook de visionaire dromen van Hadewijch nog altijd hun uitwerking hebben op de lezers van nu. De structuur van het beeld vormt de toegangsweg naar het bovenpersoonlijke buiten tijd en ruimte.

Symbolen

In het dromende bewustzijn zijn symbolen essentieel. Helmut Bärz beschouwt psychologisch gezien symbolen als het resultaat van projecties van onbewuste zielsinhouden op uiterlijke objecten, die hetzij in hun totaliteit, hetzij in hun afzonderlijke bestanddelen geschikte projectiedragers zijn. Onder projectie verstaat hij een onbewust verlopend psychisch proces, waarbij een voor het bewustzijn niet direct herkenbare zielsinhoud – dus iets immaterieels – naar buiten wordt verplaatst en op een concreet voorwerp wordt geprojecteerd, zoals een film op een projectiescherm. Het hangt van het individu af of hij of zij een geschikte projectiedrager is. Aan de buitenkant zien we dus een herkenbaar object dat wij als het ware bezwangeren met betekenis.

De mens kan met zijn imaginatie zijn onbewuste zielenleven in bewuste symbolen transformeren. Als iets of iemand voor ons een symbool wordt, is daar steeds een innerlijk proces aan voorafgegaan, een proces dat grotendeels onbewust verloopt. Onbewuste strevingen zijn in onze psyche stuwende factoren. Pas op het einde van het proces gaat ons bewust een ‘licht’ op, bijvoorbeeld in de vorm van een geur, een idee of een moment van aanraken. Dan realiseren we ons pas dat iets voor ons tot een symbool is geworden. De plaats waar we voor het eerst onze geliefde hebben ontmoet, kan zodoende voor ons de betekenis hebben van een symbolische plek. Daarmee is die plek niet voor iedereen van symbolische betekenis. Dat iets voor iemand tot een symbool laat zich niet voorspellen. Een beeld of symbool is niet waar of onwaar. Het onttrekt zich aan onze logica. Het staat open voor een oneindig aantal benaderingen en is eigenlijk niet geschikt voor redenering, maar enkel voor beschouwing.

Eén van de belangrijkste karakteristiek van het symbool is volgens Jung haar compensatorische werking. Onze psychische energie beweegt zich volgens hem binnen een spanningsveld. Een bepaalde dispositie beweegt naar een andere dispositie zoals een lage drukgebied wordt aangetrokken door een hoge drukgebied. De onbewuste werking van een

symbool brengt in het bewustzijn een soort compensatie met zich mee ten aanzien van onbewuste strevingen.

Aan het symboliseringsproces ligt de veronderstelde aanwezigheid van **archetypen** in de menselijke geest ten grondslag. **Archetypen** zijn ouwenoud erfelijke materiaal. Het is niet zo dat er beelden en symbolen in onze onbewuste psyche liggen opgeslagen, maar het gaat om een eeuwenoude overgeërfde infrastructuur waarlangs die beelden en symbolen zich kunnen formeren. Het is een 'pattern of behavior'. Jung meent dat **archetypen** geen beelden zijn maar dat ze zich in beelden aan ons tonen.

In de derde werkelijkheid van Hadewijchs visioenen ligt archetypisch materiaal opgeslagen als neerslag van haar dromend bewustzijn. Ze brengt dat tot uitdrukking in de dialogen van haar gepersonifieerde dramatis personae, in de imaginaire omgeving waarin de innerlijke monologen en dialogen zich afspelen, in droombeelden die zich aan ons geestesoog ontvouwen, via een geestelijk, bipolair proces dat zich als het ware spiraalvormig naar een hoger plan van eenheidservaring van de ik met de Minne beweegt, waarin de Begeerte, de Genieting en de Rede de protagonisten zijn in dit imaginaire mysteriespel. Middelnederlandse kernwoorden als *ghliken* (gelijk zijn aan de godheid), *ghebruken* (genieten van de eenheid in God) en *ghebreken* (ervaren van het menselijke tekort om tot eenheid te geraken en erin te blijven) spelen daarin een voorname rol.

Begijnen en de spiritualiteit

In de 13e eeuw was Limburg ontstond een ongeorganiseerde beweging van mystiek bevlogen vrouwen, overwegend vrouwen van een adellijke of gegoede afkomst. Zij streefden in navolging van Christus een evangelisch leven van kuisheid en onthechting na. Onder hen leefde een bijzondere devotie voor de eucharistie. Deze vrouwen beleefden de communie op een intens lichamelijke wijze en voelden deze als de consecratie van de liefdesband met Christus in persoon. Concrete ervaring en niet abstracte redenering waren het devies en daarbij pasten levensvormen als zelfbeproeving van ascese en de vervoering van het visioen. Bij voorkeur stelden ze hun ervaringen niet in het Latijn, maar in de volkstaal op schrift. Ze stonden open voor een geloof dat niet uit de boeken kwam maar uit hun hart. Deze vrouwenmystiek had zo haar extreme uitingen. Hun gedreven geloofsbeleving wekte wantrouwen bij strenge geestelijken binnen de hiërarchie van de kerk en het klooster.

De vraag rees bij velen of hun vroomheid wel oprecht was. Hadden zij wel de intellectuele bagage om over geloofszaken te spreken en te schrijven? Sommigen van die religieuze vrouwen, vooral degenen die buiten de kloosters leefden, verkondigden nog wel eens opvattingen die tegen de officiële leer ingingen. Ondanks hun overtuigingskracht, bevlogenheid en puurheid bleven ze omstreden.

Hadewijch was zo'n bevlogen vrouw. Over het leven van Hadewych (1200-1269) is weinig meer bekend dan dat zij afkomstig is uit een adellijke, Antwerpse familie. Zij staat in de Nederlandse literatuurgeschiedenis aan het begin van een lange traditie van dichters die zichzelf in het visioen hebben verloren en gevonden. Hadewijch noemde zich *een meester in der minne scole*. Zij was een geleerde begijn die zich maatschappelijk in een tussenpositie bevond tussen de onderworpen vrouw in het veilige huwelijk en de non die zich in het beschermde klooster aan het kerkelijke gezag diende te onderwerpen. Zij wenste niet in het huwelijk te treden of de kloostergelofte af te leggen en maakte zich daarmee als een vrije

vrouw kwetsbaar voor kritiek. Ze vormden meestal kleine woon- en werkgemeenschappen om sterker te staan in de maatschappij. Hun dagelijks leven bewoog zich tussen caritas en contemplatie.

Deze schrijvende mystieke vrouwen mochten geen priesterambt in de kerk bekleden. Daarom lag voor hen in de mystieke beleving van de communie de praktische mogelijkheid zelfstandig en actief hun devotie te beleven. In feite was door de afwijzende houding van de officiële kerk deze geestelijke sluiproute ontstaan. De hostie was voor hen het opperste middel tot een communicatie met Christus, wier lichaam zij op dat heilige moment op de tong proefden. Het was voor hen een uiterst spirituele en fysieke sensatie. Een ervaring die hen in lichamelijke zin aangreep. Zo heeft Rudolph Bell in zijn studie allerlei psychosomatische verschijnselen beschreven die zich hebben voorgedaan bij dit soort vrouwen. Hij spreekt over een *heilige anorexia* vanwege het feit dat zij louter leefden van de hostie. Het mystieke lichaam was, aldus Frits van Oosterom in zijn overzichtswerk *Stemmen op schrift* (2006), de uiterste consequentie van het ultieme doel, namelijk om als vrouw in vereniging met de goddelijke bruidegom te mogen verkeren. Het godsverlangen nam bij de mystieke vrouwen de gestalte aan van een persoonlijke liefdesband met Christus. Ze waren meer op Hem dan op de eeuwigheid gericht. Ze beleefden op die manier de *meta-fysica* in de werkelijkheid van hun vrome leven. Hadewijch is in haar visioenen één van die schrijvende mysticae geweest.

Is Hadewijch nu een *mystica* of een *visionaire*? Veerle Fraeters maakt een onderscheid tussen visionairen en mystici. Zij meent dat Hadewijch een mystica is die visioenen heeft gehad. De visionair leert God kennen via beelden die als medium fungeren tussen Hadewijch als zender en de jonge vriendin als ontvanger van het visioen. Voor haar ervaart de mysticus God onmiddellijk, zonder intermediaire elementen. Visionaire ervaringen situeren zich in de geest, mystieke eenheidservaringen buiten de geest en niet in de geest. Het zal duidelijk worden dat de mystica Hadewijch als begijn in haar visioenen een vol-maaktheid in de geest heeft beleefd.

Met haar proza doet ook de mystiek zijn intree in onze literatuur. Voor Hadewijch bestond er maar één ideaal, dat alle andere te boven gaat: de *Minne*, de geestelijke Liefde tot God. De ziel, uitgegaan van God, moet ernaar streven één te worden met haar Oorsprong. Het verlangen daarnaar kan haar soms plotseling en uiterst heftig overvallen. Het kan op een overrompelende manier haar lichaam binnenvaren.

De intentie van de visioenen

Hadewijch schreef haar *visioenenboek* voor een kleine kring van vriendinnen. De veertien visioenen zijn zorgvuldig gecomponeerd. Het lijkt in eerste instantie een didactisch werk te zijn waaruit valt af te leiden wat God van een mens verlangt. Het heeft echter de verder reikende strekking van een innerlijk schouwen, dat tot een overdracht van een geloofservaring moet aanzetten. Het perspectief ligt telkens bij Hadewijch zelf.

In de visioenen gaat het dus om een meesteres die een boek schrijft over haar eigen spirituele ontwikkeling om zodoende een 'kint' te helpen bij haar spirituele groei. De visioenen laten aan het 'kint' de voorsprong zien die de meesteres op haar heeft. Daaruit kan het 'kint' de hoop putten en de extra impuls om dezelfde weg als de meesteres te volgen.

Wat Hadewych met haar visioenen voor heeft, laat zich wellicht het best verklaren in de vaststelling dat het werk steunt op een voorbeeldige structuur: *de opgang van de onvolwassen minnares tot een volmaakte mystica die tot voorbeeld van de vriendinnen moet dienen*. Uit het veertiende visioen weten we dat de visioenen voor slechts één vriendin bedoeld waren. Dat wijst op een persoonlijke genegenheid. Hoewel Hadewych veel verder in het mystagogische proces is dan haar vriendin, acht ze haar in staat zich op den duur naar een gelijke hoogte te kunnen ontwikkelen. Het agogische doel van deze visioenen is niet het aanbieden en ontvangen van feiten, maar de *transformatie van de menselijke persoonlijkheid*.

Het negende visioen

1 Ik was op het feest van Maria-Geboorte bij de metten
en na de drie schriftlezingen kreeg ik in een
visioen iets wonderlijks te zien. Mijn hart
was ervoor al sneller gaan kloppen door de woorden
5 van liefde die men voorlas uit het Hooglied, waarbij ik
moest denken aan een volmaakte kus. Kort daarna
tijdens de tweede nocturne, zag ik in de geest
een koningin op me afkomen gekleed in een gouden
gewaad; en dat gewaad zat helemaal vol ogen en al
10 die ogen waren als vurige door alles heen priemende
steekvlammen en leken toch ook weer aan kristal.
En de kroon die ze op haar hoofd had bestond uit
evenveel kronen, de ene boven op de andere, als er
ogen waren op dat kleed. En het aantal zul je horen
15 wanneer zij het zelf noemt. Voor de koningin liepen
drie jonkvrouwen; een had een rood staatsiekleed
aan en droeg twee bazuinen in haar handen. En ze
blies op de ene bazuin en zei: “Wie niet naar mijn
meesteres luistert, zal eeuwig doof zijn van
20 zaligheid, en hij zal de hoogste harmonie
en de wonderen van de overweldigende
liefde nooit horen of zien.” En de tweede bazuin
klonk en zei: “Wie zich haast langs de weg
die mijn meesteres kiest, zal heersen over het rijk
25 van de liefde.” Een de tweede jonkvrouw had een
groen staatsiekleed aan en droeg twee
palmtakken in haar handen voorzien van een
zegel in de vorm van een boek. Daarmee wuifde ze
het stof weg van haar meesteres, het stof van de dagen
30 en van de nachten, van de maan en de zon, want
zij wilde geen stof op zich krijgen van wat dan ook.
De derde jonkvrouw had een zwart staatsiekleed
aan, en die had zoiets in haar hand als een lantaarn
vol daglicht, waarmee haar meesteres de diepte
35 peilde van het diepste en de hoogte van het
hoogst bereikbare.
De koningin kwam op me afsnellen,
zette haar voet op mijn keel en riep met een
huiveringwekkend stemgeluid: “Weet jij wie ik ben?”

40 En ik zei: “Of ik dat weet. Je hebt me zo lang verdriet en pijn gedaan, je bent de rede van mijn ziel en zij die je entree allure geven, horen bij mij thuis. Degene die op de bazuin blaast is mijn heilige vrees, die me heeft getoetst op 45 volmaaktheid in alle aspecten van de liefde. De tweede is mijn vermogen jou en de liefde van elkaar te onderscheiden, een vermogen dat de wil, het rijk en het welbehagen van jullie beiden onderzocht heeft. De derde is de wijsheid, waardoor ik je macht en je 50 werken in de liefde heb leren kennen, en waardoor ik God alleen ken in God, en God als alle dingen in God, en elk ding afzonderlijk als God, wanneer ik er in de geest mee verenigd ben.”

Toen zei ik: “Wat voor nieuws breng je me nu?”

55 En ze zei: “Het is waar. Met dit gewaad vol ogen ben jij getooid. Met hemelse glorie heb je mij bekleed. Van die ogen zijn er duizend in getal, van elke deugd het volle aantal. De vurigheid van de ogen komt door bekendheid met de liefde; 60 het kristalheldere van de ogen door het teloorgaan en het honderdvoudige sterven in een lijden dat inzicht geeft.” En elk oog getekend door kennis van liefde en door lijden had een kroon die daarmee overeenkwam.

Dus had elk oog een opzienbarende kroon.

65 Toen Rede mij op deze wijze had ingelicht, gebod ze me elk lid van het gevolg in me op te nemen.

En ik naam hen goed in me op. Toen werd Rede mij onderdanig en trok zich terug.

En liefde kwam en nam me in zich op. En ik raakte

70 buiten de geest en bleef liggen tot laat op de dag verdronken in onuitsprekelijke wonderen.

(in de vertaling van Imme Dros)

Het negende visioen heeft grotendeels het karakter van gewone droom en werpt een blik in een recent verleden. Hadewijch bedient zich van verleden tijdsvormen. Ze laat de herinnering aan de viering van het feest van Maria-Geboorte weer in zich opkomen. Deze terugblik vindt plaats onder een verlaagd bewustzijn. Haar taal kenmerkt zich door herhalingen, associaties, paradoxen, duister woordgebruik en/of soms verknoopte zinswendingen. In haar zeventiende brief maakt Hadewijch zelfs melding van de ontoereikendheid haar taal, het Diets, om uitdrukking te geven aan het onzegbare van haar mystieke ervaringen. En toch kan ze niet ontkomen aan de diepe behoefte er woorden voor te vinden.

Na drie schriftlezingen krijgt Hadewijch als ikpersoon in het negende, korte visioen in haar geest iets wonderlijks voor de ‘geest’. Het visioen ontstaat niet buiten maar in haar geest. Op dat moment neemt het symboliseringproces een aanvang. De beelden waarvoor zij woorden vindt, krijgen hun imaginaire lading. Naar het schijnt hebben de woorden van de schriftlezingen haar innerlijk geraakt. Haar hart gaat er sneller van kloppen. De woorden uit het Hooglied over de liefde brengen haar in vervoering en doen haar denken aan een

volmaakte kus. (Hooglied 1:2) Als teken van een innige verbondenheid luidt deze introductie in wat ze in haar dromend bewustzijn ervaart.

Na deze innerlijke aanraking door de woorden van Minne ontvouwt zich in haar geest de passage van koningin Rede met haar drie jonkvrouwen. In de Middeleeuwen is de Rede een aspect van de ziel die de mens met de hogere wezens verbindt. Deze *anima rationalis* kent twee aspecten. De ratio stelt de mens denkend in staat de waarheid te zoeken; de *intellectus* om intuïtief de waarheid te schouwen. De Rede wordt in dit visioen gepersonifieerd. Zij dient om de Minne erop te wijzen het tekort in haar streven naar eenheidservaring met God te hernemen. Ze jaagt het streven aan tot een nog volmakter spiegelbeeld van de goddelijke Geliefde te komen. De eenheidservaring is er pas als de Rede oordeelt dat de ziel God waardig is. De dynamische relatie tussen Rede en Minne is een spiraal die ooit in één punt zal eindigen. De Rede staat in dienst van de Minne.

De verhalende episode met de jonkvrouwen beslaat het grootste deel van het visioen en verloopt op rationeel logische wijze. We worden daarvoor een onbepaalde tijdruimte binnengeleid. Daarna is de aandacht voor wat er zich in het innerlijk van Hadewijch afspeelt. We lezen vanaf r.8 hoe de koningin en haar jonkvrouwen eruit zien met kroon en gouden gewaad met ogen overdekt (Apocalyps 4:4-6). Wat zij tot Hadewijch zeggen, krijgen we in het vervolg te horen. De overige details blijven achterwege. Het geheel is geplaatst in een apocalyptisch decor. Elk visioen is immers een reis naar het Jenseits. De koningin blijkt het symbool van de Rede van Hadewijchs eigen ziel te zijn (r.42). Wat Hadewijch hier overkomt, staat niet onder leiding van haar bewuste ik, want haar visionaire droom is een autonoom proces. Zij is daarbinnen de toeschouwer van zichzelf: de beelden en gedachten van de droom komen tot haar als zelfstandige gestalten met een mysterieuze werking.

De koningin als de Rede van Hadewijchs ziel draagt een gouden gewaad als teken van haar wijsheid (Psalm 45). Haar gewaad is vol ogen als van kristal. De ogen als door alles heen priemende steekvlammen zijn een symbool voor de kennis van de Minne die de koningin zijn bezorgd door haar bekendheid met de liefde en het lijden in het leven dat inzicht geeft. De kroon op haar hoofd bestaat uit evenveel kronen als er ogen op haar kled zijn.

In het zuiveringsproces van de alchemisten dat Jung beschouwt als een bewustmakingsproces, symboliseert de koningin de fase van de witte *albedo*. Deze fase van het witwassen geeft daarin uitdrukking aan de geslaagde verbinding van de tegendelen. Het is de fase waarin stap voor stap de alchemist doordringt in de eigen binnenwereld van onbewuste stemmingen en verlangens, van onbewuste opvattingen en ideeën. De koningin bezorgt Hadewijch in dit negende visioen bewustwording van haar tekort in haar eenheidsstreven met God.

Voor de koningin lopen drie jonkvrouwen uit met bazuinen aan de mond (r.15). *De eerste jonkvrouw heeft een rood statiekleed aan.* Zij vertegenwoordigt de vrees voor God. Ze zet aan tot voortdurend zelfonderzoek. (Fraeters 1996, 39) Haar bazuin is in twee instrumenten uiteengesplitst. Ze functioneren als een tweesnijdend zwaard. Met haar instrument voorspelt ze dat wie de Rede niet volgt, voor eeuwig zal worden buitengesloten van de hoogste harmonie en het wonder van de overweldigende Minne; met het andere instrument geeft ze aan dat wie zich spoedig toevertrouwt aan de Rede de gelukzaligheid van de Minne krijgt toebedeeld. Rede en Minne zijn in dit spanningsveld bipolair. In dat kader dreigt het genieten van de eenheidsbeleving met God in de liefde (het *ghebruken*) snel aangevuld te worden met het gelijk zijn aan God (het *gheliken*). Daarin schuilt het gevaar dat de ik zichzelf tot maat

voor de Ander ervaart, waardoor de uitdaging verloren gaat om een nog grotere eenheidsbeleving met God na te jagen. Deze jonkvrouw in haar rode kleed vertegenwoordigt de grootheid van God en de kleinheid van de mens, die vrees hem niet waard te zijn. Ze staat voor de heilige vrees die nagaat of de volmaakte deugd in voldoende mate beoefend is en er niets aan de volmaaktheid ontbreekt. (Fraeters 1996, 43) In de alchemistische traditie staat het *rubedo* of roden voor de activering van het doorleefde reflecteren. Het gevoelsbeladen denken wint in die fase aan invloed. Dat past bij een voortdurend zelfonderzoek uit het mystieke proces. Deze ontwikkelingsfase uit de alchemie stemt overeen met de eindfase van de vereniging van elementen in het zuiveringsproces en duidt de vervolmaking aan.

De tweede jonkvrouw draagt een groen kleed. Ze houdt twee palmtakken in haar handen als symbool voor het martelaarschap en draagt in haar handen twee palmtakken die met boeken bezegeld zijn. Ze vertegenwoordigt het inzicht in wat vanuit de blik van God goed is te noemen. In de middeleeuwse iconografie is de palm het attribuut voor de martelaren en het boek is dat van de apostelen en evangelisten. Door het stof weg te wuiven zorgt ze voor een helder inzicht in de *andere wereld*. Ze heeft weet van het onderscheid tussen Minne en Rede. De kleuren groen en geel zijn meer dan enkel groei of harmonie, maar duiden in het alchemistische proces de momenten aan waarop het herstel intreedt na het zwartmaken of het *nigredo*. Het gele (*citrinitas*) is het waterige geel van de opkomende ochtendzons; het groene (*viriditas*) is de kleur van de natuurlijke, vegetatieve groei die na de doodse periode van het *nigredo* weer opgang komt. Het groen symboliseert in **psychologische** zin de innerlijke groeikracht en een naderend innerlijk evenwicht.

De derde jonkvrouw droeg een zwart kleed en had in haar hand een lantaarn vol daglicht waarmee de meest bereikbare diepte en hoogte in het leven kan worden gepeild. Ze is in staat de wijsheid die het schouwen van God en alle dingen voorzover ze in God zijn, mogelijk maakt. Haar licht biedt inzicht in de diepste en hoogste wat er te kennen is. Haar licht doet de omringende duisternis oplichten. Het zwarte *nigredo* staat in het alchemistische proces voor de verwarring en chaos. In **psychologische** zin betekent het een confrontatie met de schaduw, met het verwaarloosde deel van de psyche. Het is duidelijk dat de derde jonkvrouw met haar wijsheid doorzicht geeft in de verwarring aan gevoelens en gedachten die de ik beheersen. Fraeters suggereert dat ze de laatste fase vertegenwoordigt van de eenheidservaring buiten de geest, waar de mysticus alle houvast heeft verloren en Gods verblindende licht als duisternis ervaart.

De drie jonkvrouwen spelen een rol in het bewustmakingsproces van Hadewijch als ikpersoon. In volgorde van volmaaktheid naar onvolmaaktheid presenteren ze zich: van *rubedo* via *viriditas* als opstapje, voorafgaand aan het *albedo*, naar het *nigredo*, onder het toezien van de koningin Rede die de harmonie bewaakt en aangeeft dat het eenheidsstreven op een zeker moment beëindigd mag worden. In **psychologische** zin houden de jonkvrouwen Hadewijch een innerlijke ontwikkelingsgang voor die vertrekt bij de confrontatie met de schaduw (zwart), met haar animus als tegendeel (*viriditas/albedo*) naar de integratie van de tegendelen (rood). In dit visioen wordt haar voorgehouden dat de Minne en de Rede complementair zijn om naar de goddelijke partner te kunnen reiken.

Het alchemistische proces voltrekt zich in dit visioen in omgekeerde volgorde van het zuiveringsproces van de alchemisten en het Jungiaanse individuatieproces. Dat is bij nader inzien heel logisch, omdat het proces van eenwording met God niet verloopt van een onbewuste verwarring naar een bewust inzicht in het eigen innerlijk proces, maar juist van

een bewuste, rationele beheersing en omvatting van het leven naar een zich verliezen van het ego, naar een overgave en toevertrouwen aan God.

In r.37-53 doet de Rede Hadewijch pijn, doordat de Rede haar doet herinneren aan haar tekort tegenover God. Daardoor kan de eenheidservaring nog niet tot stand komen. De ik beseft wie haar tot dan toe heeft geregeerd. De jonkvrouwen van de Rede presenteren de vrees die Hadewijch toetst op alle aspecten van de liefde. Ze leren haar het vermogen om de Rede van de Minne te onderscheiden, en de wijsheid om God te leren kennen.

In het intellectuele schouwen van God ziet Hadewijch na de innerlijke confrontatie in r.54-64 dat tot alle dingen die in God zijn ook haar eigen ziel toe behoren. Het afdalen in de eigen anima rationalis, het afleggen van haar eigen rationaliteit en zucht tot beheersing is de ladder waarmee de ziel opklimt naar God. Uiteindelijk deelt De Rede mee dat Hadewijch haar kleed draagt. Zij heeft de Rede immers in haar leven geïntegreerd. De vurigheid van de ogen op het kleed wijst op een oplaaiende liefde in haar wezen. De Rede zorgt voortdurend voor het steeds hoger opvlammen van het vuur. Het kristal van de ogen verwijst naar de overgave van de eenheidservaring waarbij de mens alle activiteit staakt en zich opgenomen weet in een groter geheel dan zichzelf. Activiteit en passiviteit, begeren en ondergaan, Rede en Minne gaan samen en doordringen elkaar tot deze innerlijke transformatie. De aanzet tot het verenigen van de tegendelen vindt in dit mystieke, **psychologische** ontwikkelingsproces plaats.

De Rede heeft Hadewijch ertoe gebracht haar gevolg te erkennen (r.65-71). De drie jonkvrouwen met ieder hun eigen kwaliteiten heeft zij in haar ziel kunnen integreren. Hadewijch is nu klaar voor de mystieke eenheidservaring buiten de geest. Logische en heldere taal is niet geschikt om die ervaring uit te zeggen. Alleen de hermetische taal met a-logische beeldspraak en syntaxis die niet tot een goed einde kan worden gebracht, kan echter wel de trigger zijn van een innerlijk transformatieproces. Vorm en inhoud zijn blijkbaar in het spanningsveld van dit mystieke proza één. In deze bijzondere communicatiesituatie gaat het om meer dan een meesteres en een leerling, maar om de vereniging van de Rede en de Minne in onderlinge samenspraak. Zij volgt de weg van het symbolische bewustzijn, waarin de mystagogische communicatie zich ontwikkelt. Als de geest is verlicht, kan de sprong naar de eenheidservaring worden gemaakt. Deze overgave ligt ten diepste ook ten grondslag aan het proces van de alchemisten en het individuatieproces van C.G.Jung.

(citaten van de *Visioenen* zijn afkomstig uit de uitgave van Frank Willaert)

*Eerder gepubliceerd in *Prana*, november-december 2008, nr.170.

Bibliografie

- vHelmut Bärz (1985). *Jung en zijn psychotherapie*. Amsterdam
- vRudolph M. Bell (1996). *Sancta anorexia*. Vrouwelijke wegen naar heiligheid. Italië 1200-1800. Met een voorwoord van Emma Brunt, Amsterdam.
- Tjeu van den Berk (2001). *Mystagogie*. Inwijding in het symbolisch bewustzijn . Zoetermeer.
- W.H. Beuken (1970). *Ruusbroec de Wonderbare*. Culemborg.
- Joop van Birgelen & Pety de Vries-Ek (1999). *Alchemie en psychologie*. *Alchemistische beelden in moderne dromen*. Rotterdam.

- Veerle Fraeters (1995). 'Hadewych, mystica en schrijfster. Over rede en minne in het drieëntwintigste Strofische gedicht.' In: Roland Duhamel (red.) *Literatuur en filosofie*. Leuven, pp.188-201.
- Veerle Fraeters (1996). "Zwart. Over het negende Visioen van Hadewijch". In: Karel Porteman, Werner Verbeke, Frank Willaert (red.) *Tegendraads genot*. Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten. Leuven, pp.31-46.
- Veerle Fraeters (1999). 'Visioenen als literaire mystagogie. Stand van zaken en nieuwe inzichten over intentie en functie van Haewychs *Visioenen*.' In: *Ons Geestelijk Erfdeel* 73, pp.111-130.
- Hadewych (1979). *Visioenen van Hadewych*. Middelnederlandse tekst, vertaling en kommentaar, verzorgd door Dr. Paul Mommaers, Nijmegen – Brugge.
- Hadewych (2002). *Ende hier omme swighic sachte*. Keuze en samenstelling van de teksten Anikó Daróczy. Moderne vertaling van de Hadewych-teksten Ellen Hennink. Amsterdam – Antwerpen.
- Jolande Jacobi (1993). *De psychologie van Carl. G.Jung*. Een inleiding tot zijn werk. Katwijk.
- C.G. Jung (1986). *Droom en individuatie*. Rotterdam.
- Frits van Oosterom (2006). *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*. Amsterdam, pp.419-461.
- Frank Willaert (1996). *Hadewych. Visioenen*. Klassieken van de Nederlandse letterkunde, deel VIII. Vertaald door Imme Dros, met een inleiding en een teksteditie door Frank Willaert, Amsterdam.